

Тема 10. Основний зміст пізнавальної діяльності.

План:

1. Поняття «гносеологія». Проблема пізнання у філософії. Поняття пізнання та його рівні. Об'єкт і суб'єкт пізнання. Чуттєве і раціональне, емпіричне і теоретичне пізнання. Опосередковане та безпосереднє пізнання. Логіка та інтуїція. Пізнання та творчість.
2. Пізнання і знання. Проблема істини. Практика як критерії істини. Практика як спосіб ставлення і відношення людини до світу і до самої себе. Типологія видів практики: виробничої, соціальної, політичної, духовної. Знання і мудрість.
3. Методологія. Метод як усвідомлений спосіб пізнавальної діяльності. Методологічний арсенал науки.

Теорія пізнання є однією з класичних філософських дисциплін, невід'ємним розділом філософії загалом. В межах цього розділу філософії ставляться і розв'язуються питання про загальні закономірності пізнання, можливості й межі людської здатності пізнавати світ, про підґрунтя отримання об'єктивних знань про дійсність. Крім того, тут йдеться про те, яке знання можна вважати істинним і що є критерієм, мірилом істинності, які властивості власної свідомості і психологічні здатності залучає людина у процесі пізнання. Нарешті теорія пізнання вивчає питання про те, як співвідносяться свідомість і предмет, який вона пізнає, мислення і буття, людина і світ. Будь-яка з цих та багатьох інших проблем, якими займається теорія пізнання, можуть розв'язуватися в різний спосіб, виходячи з різних світоглядних та методологічних настанов, залежно від особистості, що пізнає, та соціокультурних умов, на тлі яких відбувається отримання знань про світ.

Варто зазначити, що синонімічними до теорії пізнання є поняття гносеології і епістемології. Проте кожна з цих назв має свій смисловий відтінок і не є однозначно тотожною з іншими. Так, наприклад, гносеологією називається вчення про пізнання в широкому розумінні – це і буденне, і міфологічне, мистецьке, наукове, філософське пізнання; предмет її вивчення – не тільки логіка, а й інтуїція. Саме в такому діапазоні пізнавальні процеси досліджувалися в історії філософії з давніх давен. Тоді як епістемологія, що сформувалася вже в сучасну добу, є фактично теорією наукового пізнання і є значною мірою спорідненою з філософією науки.

Теорія пізнання (гносеологія, епістемологія) – це філософське вчення про знання та закономірності пізнавальної діяльності людини, вчення про загальне у пізнавальних взаємовідносинах між суб'єктом і об'єктом, або між свідомістю, що пізнає, і буттям, на яке вона спрямована.

Процес пізнання – це процес одержання нового знання, в якому розрізняють **суб'єкт і об'єкт пізнання**.

Інакше кажучи, в результаті пізнавального освоєння людиною світу формується знання. Первісним його підґрунтям є поєднання суб'єкта й об'єкта. **Знання** – це результат пізнавальної діяльності, підсумок процесу пізнання, що містить практично і теоретично важливу для людини інформацію про дійсність. Історично суб'єкт пізнання трактувався по-різному. Найпоширенішим є визначення суб'єкта як людини, окремого індивіда, що здійснює пізнавальну дію, не просто відтворюючи зовнішню дійсність, копіюючи її у власній свідомості, а й активно перетворюючи світ. **Суб'єкт пізнання** – окрема людина чи все людство – завжди налаштовані на пізнання чогось, що і є об'єктом пізнання. В широкому розумінні об'єктом є вся зовнішня щодо суб'єкта дійсність – не тільки природна й соціальна, а й психологічна, тобто внутрішній світ самого суб'єкта. При цьому об'єкт пізнання характеризується вибірковістю, адже пізнається далеко не все, що існує, а кожне нове знання, як зазначав колись Сократ, породжує ще більше незнання. **Об'єктом** є та частина реальності, яка перебуває в полі зору суб'єкта, що цілеспрямовано вибирає річ, предмет, подію з нескінченної сукупності.

Рівні та форми пізнання

Пізнання є складним процесом, що має певну структуру.

Виділяють основні *форми пізнання* - *чуттєву та раціональну*.

Рівні пізнання - *емпіричний і теоретичний*.

Чуттєва сторона пізнання є єдністю відчуття, сприйняття і уявлення. *Відчуття* — це відображення за допомогою органів чуття окремих властивостей, певних сторін речей. **Сприйняття** — це синтетичний комплекс різного роду відчуттів, що дає можливість створення єдиного образу предмета, отримання інформації про об'єкт в його цілісності. **Уявлення** — це образ речі чи явища, що виникає на основі минулого чуттєвого досвіду. Чуттєве відображення не механічно відтворює реальність. Ідеальні чуттєві образи — це завжди поєднання минулого і наявного чуттєвого досвіду, вони обумовлені не лише самим об'єктом відображення, але й особливостями суб'єкта, а також формами раціонального пізнання.

Раціональне (абстрактно-логічне) пізнання відбувається за участю процесів *мислення та уяви*. Та здійснюється у формах понять, суджень і умовиводів. *Судження* — це елементарна форма вираження змісту поняття, в якій щось стверджується або заперечується щодо об'єкта пізнання. Зв'язок між поняттями здійснюється за допомогою суджень, а самі поняття є наслідком міркувань у формі суджень. *Умовивід* — це такий логічний процес, в якому із кількох суджень за певними логічними правилами й законами виводиться нове судження з новим змістом.

Акт пізнання - це завжди єдність чуттєвої і раціональної його форми. Чуттєве пізнання здійснює безпосередній зв'язок з об'єктом, раціональне —

відображує загальні, істотні властивості предметів і явищ, які не доступні чуттєвому пізнанню.

Своєрідною формою єдності чуттєвого і раціонального знання є інтуїція.

Але яким же чином мислення в змозі охопити те, що не дається в почуттях? Це стає можливим завдяки тому, що мислення, раціонально-логічна форма пізнання є аналогом і відображенням практичної діяльності. Саме практичне перетворення об'єктів виявляє їх внутрішні потенції і властивості. Змінюючи предмети, формуючи їх, створюючи нові об'єкти, які не дані природою, людина осягає їх суттєві ознаки, сталі зв'язки, постійні форми, тобто те, що залишається відносно незмінним, стійким у зміні зовнішніх форм предмету. Так виникають поняття — форми мислення, що відображають загальні, істотні, суттєві властивості і відносно сталі, стійкі відношення предметів, явищ, процесів. Поняття втілюють в собі не лише знання про об'єкти пізнання, але і знання про суб'єкт, його активність, про рівень розвитку практичної діяльності. В образах дійсності, що виникають на основі чуттєвого і раціонального пізнання, відображаються потреби і інтереси, реалізуються мотиви і цілі, ідеали і настанови людини і людства.

Розвиток пізнання відбувається на двох рівнях — емпіричному і теоретичному, що відповідає руху мислення від знання явищ до знання сутності. Явища — це окремі відношення предметів, їх зовнішнє буття. Сутність — основа відношень, зв'язків предмету, його внутрішній зміст. Емпіричне знання є відображення явищ, окремих відношень, безпосередніх зв'язків предмету. Одиниця емпіричного знання — факт. Теоретичне знання є відображенням сутності, на основі якої пояснюються різноманітні явища. Основним елементом знання є теорія як форма логічного мислення, в якій найбільш повно реалізуються знання про предмет.

Пізнання та знання. Проблема істини в філософії

Знання - форма існування і систематизації результатів пізнавальної діяльності людини. Виділяють різні види знання: наукове, повсякденне (здоровий глузд), інтуїтивне, релігійне та інші. Повсякденне знання служить основою орієнтації людини в навколишньому світі, основою її повсякденної поведінки і передбачення, але звичайно містить помилки і протиріччя. Науковому знанню властиві логічна обґрунтованість, доведеність, відтворення результатів, прагнення до усунення помилок і подолання суперечок.

Пізнання — це осмислення відображення дійсності у свідомості людини з метою осягнення її законів і використання їх в практичній діяльності.

Істина — це правильне, перевірене практикою, відображення в нашій свідомості предметів та явищ природи і суспільства, що існують поза свідомістю і незалежно від неї. Під об'єктивною істиною розуміється такий зміст наших знань, який не залежить ні від людини, ні від людства. Будь-яка істина є об'єктивною істиною її об'єктивність визначається джерелом

пізнання, тобто об'єктивним матеріальним світом, що відображається в свідомості людини.

Не можна ототожнювати істину з самим об'єктивно існуючим предметом. Не сам предмет, а його правильне відображення в свідомості людини – ось що є об'єктивною істиною. Питання про об'єктивну істину – це питання про зміст наших знань, питання про те, що ми пізнаємо. А пізнаємо ми об'єктивний матеріальний світ.

Відносна істина – це неповна, незавершена, неостаточна істина, тобто істина, яка відображає об'єктивну дійсність не повно, не точно, а лише приблизно правильно. У подальшому, в процесі пізнання, відносні істини піддаються уточненню, поглибленню, конкретизації.

Абсолютна істина – це повне, адекватне (правильне) відображення в людській свідомості об'єктивного світу. Це істина цілісна, остаточна, тобто така істина, яка не може бути спростована подальшим ходом розвитку науки і практики.

Будь-яка наукова істина конкретна. Істинними є знання стосовно відповідних умов, місця і часу. Абстрактних істин немає. Те, що істинне в одних умовах, стає неістинним в інших. Тому до вирішення тієї чи іншої проблеми слід підходити з урахуванням реальних умов, зв'язків всіх сторін об'єкта та їх взаємодії. Тільки так можна пізнавати істини і використовувати їх в практичній діяльності.

Структура практики

Практика є одним із видів діяльності. І визначається вона як матеріальна, чуттєво-предметна, цілепокладаюча діяльність людини з метою освоєння матеріального перетворення природи суспільств і самої себе. Практика - основа і рушійна сила суспільства і пізнання. Практика включає в себе всі види чуттєво-предметної діяльності людини - виробничу, пізнавальну, політичну, соціальну, педагогічну, художньо-мистецьку, адміністративну тощо. Практика - сукупна діяльність людини і людства. І тут вона виступає як досвід.

Життя людини завжди практичне, бо має справу з предметними діями, матеріально-відчутними результатами діяльності.

Практика(грец. *πράξις* «діяльність») — доцільна і цілеспрямована діяльність, яку суб'єкт здійснює для досягнення певної мети. Практика має суспільно-історичний характер і залежить від рівня розвитку суспільства, його структури.

Практика — діяльність, за допомогою якої людина змінює, перетворює світ.

Сутність практики виявляється у співвідношенні з теорією. Практика – предметно-чуттєва матеріальна діяльність. Теорія – ідеальна діяльність, вона не має як практика безпосередньої взаємодії з матеріальними предметами. Практика - основа всіх інших форм життєдіяльності людини. Щоб їсти, пити, мати житло і одяг людина приречена активно ставитись до дійсності,

обробляти її та переробляти відповідно до своїх потреб, в першу чергу матеріальних.

Практично корисливе відношення до природи, з метою створення матеріальних благ здійснюється через працю, матеріальне виробництво. Праця - діяльність людей (чи груп людей) в матеріальній або духовній формах. Практика - чуттєво-предметна, матеріальна діяльність. Праця входить в економіку як систему виробництва, обміну, споживання, що забезпечує матеріальні потреби.

Як процес зміни перетворення природи, олюднення її практика людини створює світ культури. Практика - взаємодія об'єктивного і суб'єктивного, матеріального та ідеального.

Практика людини обмежена соціально-історично (вона залежить від знань, техніки, технології і біології (органи чуття людини обмежені). Сенсорний досвід суб'єкта завжди обмежений. Людина ніколи повністю не знає сутності речей, їх властивостей, багато явищ є неповторні. Існує суперечність між кінцевим обсягом мозку і безкінечністю Всесвіту, невичерпністю матерії. Все це також обмежує практику. На практику впливають клімат, середовище, світогляд, ширина і глибина знань.

Виробнича практика обробляє і змінює природні речі, явища, процеси, створюючи засоби праці, продукти життєдіяльності. Суспільно-політична практика змінює суспільство. Експеримент змінює природні і штучні речі, явища, процеси з метою їх пізнання. Виховна і навчальна практика змінює і формує людину.

Поза цими моментами неможливе людське перетворення світу, але кожний з них, узятий розрізнено, або просте перерахування їх не вичерпують сутності практики як філософської категорії.

- ✓ Об'єкт — те, на що спрямована дія (вплив).
- ✓ Суб'єкт — те, що діє.
- ✓ Мета — те, заради чого здійснюється дія.
- ✓ Результат — те, що одержують по закінченні дії.
- ✓ Спосіб — те, як (послідовність операцій та їх характеристика) здійснюють дію.
- ✓ Засіб — те, з допомогою чого здійснюють дію.

Види практики

- ❖ Духовна практика: йога, ісіхазм, суфізм — практика індивідуального вдосконалення.
- ❖ Релігійна практика — практика колективного вдосконалення.
- ❖ Виробнича практика — практика перетворення природи.
- ❖ Соціальна практика — практика підтримки та розвитку суспільства.
- ❖ Револьюційна практика — практика перетворення соціальної реальності.
- ❖ Військова практика — практика силового перетворення геополітичної ситуації.
- ❖ Учбова практика — практика формування суб'єктів суспільства.
- ❖ Медична практика — практика перетворення людської природи.

❖ Практика кохання — практика особистих стосунків чоловіка і жінки

Методологія. Метод як усвідомлений спосіб пізнавальної діяльності.

Поняття методу, як правило, застосовують для пояснення пізнання, наукового пошуку або ж для окреслення таких інтелектуальних та практичних дій, які передбачають високий рівень усвідомлення того, що ми робимо, чому це робимо саме так і чому результат повинен мати саме такі очікувані характеристики. Самий термін "*метод*" сходить до давньогрецького виразу "*мета- одоїс*", що можна перекласти як "через відстежений (або підготовлений) шлях".

В цілому метод постає своєрідним *концентруванням досвіду діяльності*, а важливість та ефективність методу зумовлені тим, що він інтенсифікує діяльність, дозволяє засвоювати певний досвід в зручній та стислій формі.

Метод – це система принципів, прийомів, правил, вимог, якими необхідно керуватися у процесі пізнання.

Усвідомлення значущості та важливості методу приводить до появи різних форм його фіксацій, розроблень, вдосконалень. Серед таких форм найважливішими постають методологія та методика.

Методологія - це спеціальна частина певної галузі науки або діяльності, що опікується збиранням, осмисленням та обґрунтуванням методів, що в них застосовуються.

Методологія, таким чином, є теоретичною формою оброблення методу, а тому вона дуже важлива для будь-якої науки або ж для певних видів діяльності. Методологія також вказує на те, що метод може бути вироблений та обґрунтований лише на теоретичному рівні пізнання, а тому інколи кажуть, що метод - це теорія, запроваджена в дію, а теорія - це розгорнутий метод. Ясно, що методологія передбачає високий рівень функціонування знань та наукового самоосмислення.

На відміну від методології **методика** постає збиранням та розробленням ефективних способів використання та застосування певних методів у конкретних ситуаціях пізнання та діяльності, тому методика далеко не завжди передбачає наукові обґрунтування: вона може базуватися на певних, у т. ч. індивідуальних досвідах (тому методики можуть бути іменованими, наприклад, методика шкільного виховання за системою В.Сухомлинського).

Кожний метод включає в себе три основні складові:

1) *описову* складову, що окреслює, яких інструментів, якого обладнання, допоміжних засобів чи-то умов вимагає певний метод, які речі чи матеріали повинні бути задіяні у процес його застосування; це є, так би мовити, "*Що?*" методу;

2) *операціональну* або *процедурну* сторону, що наставляє на те, як саме та в якій послідовності слід здійснювати певні дії; це є "*Як?*" певного методу;

3) **концептуальну** складову, що є інтелектуальним ядром методу і що передбачає обґрунтування самої можливості певним чином будувати метод; це є "**Чому?**" метода.

Класифікація методів за широтою використання:

- окремі (специфічні методи, що мають одноактне застосування);
- частково-наукові (що використовуються у частині наук);
- загальнонаукові (що застосовуються у більшості наук);
- всезагальні методи, тобто ті, що покладаються в основу самої дії пізнання та у обґрунтування будь-яких методів.

Ми досить часто, обговорюючи якісь складні питання, посилаємося на науку, бо наукове пізнання сьогодні є найрезультативнішим і найавторитетнішим.

Наука - особливий різновид пізнавальної діяльності, спрямований на отримання об'єктивних, системно організованих та обґрунтованих знань про навколишній світ.